

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMKOND: J. AAVIK, A. R. CEDERBERG, M. J. EISEN,
V. GRÜNTAL, A. JÜRGENSTEIN, L. KETTUNEN, J. KÖPP,
O. LOORITS, J. LUIGA, A. SAARESTE

TEGEV TOIMETAJA **J. V. VESKI**

ÜHEKSASTEISTKÜMNES AASTAKÄIK
1925

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1925

XIX AASTAKÄIK

№ 8

Ernst Enno.

2

„Hallid laulud“ nimelisele rühmale järgnesid 1920. aastal „Valge öö“ ja „Kadunud kodu“, mis esialgu oli mõeldud ühise koguna avaldada. Neis jätkab Enno vana tuttavat rada. Enamasti leiame nimetatud kogudest härrast, sügavamõttelist aateluulet ehk looduse kujutusi, milles välised nähtused inimese sise-elu kajastajatena ja sümbolitena esinduvad. Nii sisu kui vormgi on samasugune kui enne: vähe ebamäärane, heljuv, enamasti poolhämärasse looritud, harva ja erandiliselt selge, mitte kunagi plastilikkust taotav, läbistikku kõrgemate hääleliikide eest hoidev, tooni poolest tasane, laulev ja enamasti härras.

Ehk küll üldine tasapind madalam ei ole kui „Hallides lauludes“, puudub Enno viimastest kogudest siiski suuremal määral seda ülevat ja sügavat tõhusust, mida teise kogu kõige paremaid saavutusi iseloomustab. Kunstiliselt täisväärtuslikku on „Valges öös“ ja „Kadunud kodus“ kasi-namini. Siia kuuluvad „Valge öö“ nimelises kogus: nukker, meelisklev „Kas sa ei iial küsi“, „Imelikku rada pikka“, milles suve võluv meeololu hoovab, nukrameelne suveöö elevust edasi andev „Öö valge on õnn“ ja tundmuserikas laul „Tartu valgel ööl“, mis kurvameelse meelisklusena Tartu suve-öö ilu kujutab.

Sügavamõttelist Enno mõttelüürikat esindab samuti „Vari“, mis haruldaselt tundeline ja unistav. Iseäralikult mõjuv ja imelikult puudutlev on elevuserikas „Kui sind jumalaga jätsin säääl“ ja kergetundeline „Kui suri lill“.

Esimene „Kas sa ei iial küsi“ on väike meeliskluse luuletus, milles on otsekui järeleköla Joh. Liivi lüürikast. Laulik kujutab aasta-aegade vahetuse sünnitatud mõtet inimliku elu põgususest:

Lill tõuseb lille kõrval,
Siin rohi, viljapää
Ja päike, sinisära,
Ja kõndida nii hästi.

Tundmus õheneb lõpu pool kuivavõitu harutuseks. Sellepärast ei saa lüüriline meeleolu täisi esile. „Imelikku rada pikka“ annab suve-öö nõidlikku meeleolu edasi:

Öö on pikk!
Imelik!
Toomeõites hõiskab keegi.
Kust ta võttis selle leegi? —
— — — — —

Läbi öö,
Läbi töö,
Sama tunne, ei see väsi,
— — — — —

Ikka, ikka
Imelikku rada pikka

Kesköö tund.
Ei saa und
Väljas valge, põhi kullas,
Viljavärvid juba mullas,
Kuskil kõrin,
Aia hõlmas jutu võrin.
Valge tee,
Ojake
Tere, reisiseltsilised,
— — — — —
Kas me iial lõppu näeme.

Nukrameelset suveöö tundmust esitab samuti „Öö valge on õnn“.

Nii pehme on valge öö hämaram tund.
Nii pehme ja sügav ta meel —
Üks ööpik on siin ja teine on säääl,
Ja kolmas on enese südame häääl, —
Kel sõnu siin leiaks veel keel.

Kus on su kallas ja kauguse rand —
Silm, miks sa ei leia veel und?
Pool valgust, pool varju, see südame tee;
Pool rõõmu, pool muret, nii heliseb see —
On türike õnnestav tund.

Laulik õhutab reisikeppi võtma, sest valem öö on õnn, kus nii otsata hää on; ööl on tuhat kallistavat kätt; peab tasa käima ja üksi teel laulma, et meel kõigest vabaneks, mis teda köidab.

Käi tasa ja laula ja unusta kõik;
Las magada udu ja ilm —
Üks ööpik on siin ja teine on säääl
Ja kolmas on enese südame häääl,
Las särada õnnelik silm!

See laul on haruldaselt hell oma musikaalses lüürikkuses. Rütm on lainetav, voogav fraas hellitlev, täis pehmet helluvat meeleolu.

Sama liiki kui eelmine laul on „Tartu valgel ööl“. Ilusamini kui kuski mujal Eesti lüürikas on Ennol ses laulus õnnestunud algupäraselt ja ergalt lüüriliselt Lõuna-Eesti suve-öö hurmus Tartu orustikkudesse uppuva linna kohal edasi anda.

Kui ilus, ilus oled, Tartu, valgel ööl:
Kõik aknad vastu põhja hõõgavad
Kui õnne unenäod salajad.
Nii ainult mõni pilv ja täht on taevavõöl

Ja orus Emajõgi ajab udujuttu,
 Ja kuskil tammelehtes tundub nagu nuttu,
 Ja sõidukõrin kuskilt üle katuste
 Toob lainetusi tasa kuulja kuulmesse —
 Ja haljus siin ja haljus säääl,
 Üks kauge laul veel vete pääl,
 Ja ümber põllud, ümber maa —
 Torn mõttes seisab torniga,
 Et sätendades vaikida.

Siis tulevad lauliku meelde läinud ajad, vabaduse
 kadu kodumaal, valud ja viletsus. Aga tulede tuiget akendes
 nähes vabaneb ta raskest mõttest. Ta kuuleb kaugete

Ernst Enno 1904. a.

metsade takka otsekui röömsaid hääli ja avaldab sügava
 tänu tundmused kodumaale.

Luuletuses on paiguti laialivalguvat harutlemist, mis
 terviku seisukohast ei tundu tarvilik olevat. See seob luu-
 letuse lüürilist jõudu, vähendab ta üldist mõju.

„V a r i“ on lühikeserealine, kuivavõitu, aga rütmi ja
 ühtluse poolest õige keskendatud mõtteluuletus. Selles
 esitatakse silmapilgu-meeleolu raudteesõidust, kus kõnelus
 silmapilguks katkeb ja igaüks ise oma varjuga jääb. Vastas
 istub keegi naisreisija, ilus ja nõidlik, ja selle kõrval näikse

lauliku vari, mis rõõmulevuse lämmatab. Ta meelt ahistab suur, kõige kaduva meelet.heit.

Nii vari varju vastu,
Nii ligi suu ja suu — —
O varju õnn ja ilu,
Oh maine lehekuu.

Luuletus, ehk küll vähemini elevuslik, on kokkuseade poolest üks kõige täielisematest.

Enno kõige paremaid luuletusi on „Sind jumalaga jätsin sääl“. See algab haruldaselt musikaalse, sügavalt luulelise suveöö-meeleolu kujutusega:

All linnas keskööl laulab kell,
Tal saateks tuisutuuled;
Mul meel nii imeline hell,
Ah linnas keskööl laulab kell...
O noore suve luuled.

Kuski teekäänaku kohal kingul, kus valge kask on, jätab laulik oma kodu jumalaga, meel kahju täis:

On tee, mis tagasi ei vii,
Hall ajaraudne rada,
See meie saatus ilmas nii
On tee, mis tagasi ei vii —
Ei saa sind unustada.

— — — — —
Kask, kaugus, igatsus ja hing —
Ei taha, ah, ei taha —
Sa puhka, puhkajate ring
Kask, kaugus, igatsus ja hing —
Jäid üksi teele maha.

„Kadunud kodu“ nimelises kogus teenib iseäraldi nimetamist „Ja pisarad sul kipuvad nii silma“, „Nii täidan elu pikka“, sügavamõtteline „Ja lill on iga inime“, „Ja jähtund süda jäta ilmale“, maailmasõja aineid käsitlev „Tikk ták“, „Nad läevad pikas reas“, „Ja vabadus“ ja lõpuks õrn ja võluv „Kodu imeline töö“, milles luuletaja lapsepõlvist armast kodutalu nukrameelsete ja unistavate ridadega mäletab.

Kõige kaunimate hulka kuuluvad kodule pühendatud laulud, milles lapsepõlve aegu mälestatakse: „Kodu imelisem töö“ ja „Ja pisarad sul kipuvad nii silma“.

Eelmine on üks kõige elevuslikumatest. Ta on täis kojuigatsuse kahju ja ehtsat lüürilist musikaalsust. Laulik käsib akna põhja poole avada, et öö sisse paistaks:

Ava aken põhja poole,
Lase tuppä tulla öö,
Sügav, valgemeelne, vaikne
Kodu imelisem töö.

Siis näeb ta meelekujutuses oma kodutalu:

Vaata, vari, koduvari
Mustav kulla põhja pääl,
Kae vurakk ja metsafadvad,
Põuapilved siin ja säääl.

Vaata, sügavuse siidis
Kõige üle kesköö paar —
See on kodu, see on kodu,
Soode taga oma saar.

Säääl on kuskil teiste keskel
Vanemate kaunim töö.

Enno kõige tundelisemaid kodulaulusid on samuti
„Kadunud kodu“, mis sonetis on kirjutatud.

Algus:

Säääl kaugel keset sinetavat silmaringi
On kuskil metsa taga kadund kodukoht,

kuulub kunstiliselt ehtsa hulka. Aga selle järel lameneb
luuletus ja kerkib alles kolmandas stroofis lüürilisuse poolest.

O kadund kodu, lapsepõlve laul ja mäng,
O sinisügav õhk ja tervis, töö ja higi

Kõik jätaksid, kõik, muud ei enam võtaks ligi.

Südamlik looduseluuletus, kodule ja kodu ojakesele
pühendatud, on „Need ei vaata tagasi“.

Alguses kujutatakse koduteed:

Katki ümber soo ja sammal,
Kõdur maa ja mulla meel,
Põllunõlvad, metsaääred,
Mõisalahad, laaned teel.

Siis pöörab luuletaja ojakese poole, mis suliseb, tagasi
vaatamata.

Aatepõllud, mõttemetsad —
Ei see tee küll otsa saa —
Luhad, laaned, süda, valgus,
Talulaps, miks tõttad sa?
Talulaps, sa väike oja,
Koduoja, ojake —
Tuhat ringi, tuhat kääru —
Süda jäta järele.

Järgmine luuletus ei ole niisama erklüüriline. Kolman-
das stroofis on maiku Söödi luulest. Pääle selle sisaldab laul
Enno muudest lauludest tuttavaid mõtteid ja meeoleolusid.
Seda vaevab osalt kuivus, harutlev toon, ehk teiselt poolt
liialine sentimentaalsus. Aga laulu esimene stroof on ehtne:

Säääl laane taga keegi ikka laulab,
Sest laane taha kaob tee ja viis —
Kes oleks iial mõistnud oma südant,
Säääl igas nurgas laas ja paradiis.

Sügavamõtteline luuletus on „Nii täidan elu pikka“. See on täis hella luulelikkust. See algab:

Kuskilt tuleb lilledõhn, kuskil on lilled —
Nii kordan mõttes ikka —
Nii ei lehka lilled siin maisel põlluraal,
Nii ei öitse lilled siin maise elu aal —
Nii kordan mõttes ikka.

Aga siis muutub panteistiline loodusefilosoofiline mõtlusesari vankuv-ebamääraseks. Ja kuna kunstilist välimust ei ole küllalt tähele pandud, jääb mõju poolikuks.

Lähedust sugu eelmisega on aine poolest „Ja lill on iga inime“. Selles harutatakse lüürilise mõtluse kujul inimese elu ülesannet.

Mis sest, et ükskord pannakse
Mul käed risti rinnale;

Lill öitseb iga kevade
Ja lill on iga inime.
Ma helisen nii endale,
Sest siht on ikka ülesse.

Kuid hingekoda otsata,
Hing iseendas lõpmata.

Luuletuses „Ja jahtund süda jätta ilmale“ esitab luuletaja, mis imeline osa armul inimese elus ja õnnes on. Ainest järelõudub harutav kuivus, mis ka muidu Enno luulet rängastab.

Maaailma-sõja aegseid aineid käsitlevad „Tikk takk“, „Nad läevad pikas reas“ ja „Vabadus“.

„Tikk takk“ puudutab sõja juhutatud puudust ja viletsust sõttalainute peredes, kuna teisel prassitakse ja viljahindu tõstetakse. Luuletusele on omane lühike, pea-aegu katkutatud rütm ja sõnastus.

Tikk, takk! —
Kolmat sada rukkivakk!
Söövad, joovad
Sõjatoojad —
Tikk, takk! —
Küllus sääli, kus rukkivakk.

Teine, „Nad läevad pikas reas“, kujutab sõdurite möödaminekut. Nad laulavad kodumaast. Luuletaja kuulatab pooliti tahtmata nende laulu. Kurbus haarab ta südame, oma kodu mõteldes.

Kuis kukub süda kurvaks:
Kus oled, kodumaa?
Kus oled — üle jõe
Viib metsa taha tee.

Nad jätkavad oma teed :

Nad läevad pikas reas —
Nii kurb, nii kurb on see.

Ja iga järke nutab
Üks ema, armas hing —

Sonett „Vabadus“, mis Saksa valduse aegu kirjutatud, juhatab mõtted sisemise vabaduse poole, mida keegi ei jaksa võtta. Luuletuses, mis muidu nõrgapoolne, on mõningaid ülevaid mõtteid.

Ja vabadus, see elab kuskil kaugel
All südamete sinillile raal,
Alt üle enda sünnitatud maal,
Sääl kaugel, kus ei pisar enam laugel.

Õnnestunud laulude hulka, vähemalt osalt, kuulub ka „Kuis mäletan“. See on mälestuseluuletus Kodavere rannamaastikust. Luuletuses on osalt võõrast mõju, m. s. Jak. Liivist. Kuid looduse kujutus ja mõttesisaldus on iseisivad. Luuletuse kõige kaunimaid osasid on mõned loodusekirjeldused, näit. :

Kuis mäletan sind, Kodavere kallas —

Siin pajud, kivid, liiv ja kõne, kordumine,
Ja kuskilt kuhugile valged purjed, laev —
Sääl mustav vagu, sõnadeta töö ja vaev.

Ja kõige keskel seisab kitsas rannarada
Ja valge kirik, roheline metsasalk,
Kus risti kõrval rist on töö ja vaeva palk.

Ja kõik nad seda kitsast rada läevad.

Mitmes kohas on kirjeldusesse meelisklusi, mõtlusi inimese elu mõistatusest pununud. Need on vahel õige vallalised, ilma kunstiküpsuseta. See asjaolu vähendab luuletuse lüürilist tõhusust.

Tolle viimase kogu järgi on nähtav seisak tulnud. Pääle mõne hästi õnnestunud lastelaulu ei ole Enno poolt viimasel ajal muud ilmunud. Praegu näib Enno luule puhkusepunktini jõudnud olevat, kust loodetavasti uus arenemisjoon varssi tõuseb. Seni ei ole seda luulepuhangut tulnud. Kuid nende 4 kogu varal, mis varemalt ilmunud, võime õieti ligikaudse pildi Enno luule iseloomust saada.

Enno luuletuste kesk-tasapind ei kerki palju üle Eesti lüürika üldise seisukoha. Ta luuletooted, ehk nende ained küll algupärased ja nad iseseisvalt on käsitletud, on oma ehituse poolest sagedasti võrreldes hõredad, katkelised ja

vähe keskendatud; nende sõnastus, väljendus on enamasti ebamäärane, hämar ja teiselt poolt abstrakselt kuivavõitu; rütm on sagedasti lauge, riim kulunud ja puuduline. Kunstilise keskenduse ja viimistluse puudus on ta toodetes ilmne. Aga teiselt poolt on Enno suur kogu luuletusi, mida sügav ja algupärane tunne ja tõeline lüüriline meeleolurikkus suursugustab ja mis tõsikonstilise nägemuse väega enesele esileküündiva koha Eesti kunstlüürikas on võitnud. Nende saavutustega on Enno, kui iganes keegi, Eesti uue-aegset lüürikat süvendanud. Ta on, uut aine-piirkonda haritavaks võttes, elu keskiseid küsimusi, loodusefilosoofilisi aineid käsitledes, Eesti luulet sisuliselt rikastanud; ta on lisaks kodu- ja looduseluulele endisest enam sügavust ja vahenditust annud. Ta on edasi Eesti lüürika kõlavust ja musikaalsust lisanud, kordust ja muistist ballaadivormi tarvittama hakates, selle sisu vastse ainekäsitlusega uuendades. Sarnasena on Enno üks kõige omalaadilisematest, huvitavamatest uue-aegsetest Eesti lüürikutest.

Kirjandus.

Postimees 1857—1907, 154—156 lk.

E. Enno, Minu sõbrad, 1909.

Fr. Mihkelson, E. Enno Uued luuletused, Eesti Kirjandus, 1909, 243—252 lk.

B. Linde, E. Enno Uued luuletused, Noor-Eesti ajakiri, 1910, 96—99 lk.

A. Kitzberg, E. Enno Minu sõbrad, Eesti Kirjandus 1900, 462—463 lk.

V. Grünthal (Ridala), E. Enno Minu sõbrad, Postimees, 1910.

V. Grünthal (Ridala), E. Enno Hallid laulud, Postimees, 1910.

Fr. Tuglas, E. Enno Minu sõbrad, Eesti Kirjandus, 1911, 32—37 lk.

B. Linde, E. Enno Hallid laulud, Eesti Kirjandus. 1911, 215—218 lk.

A. Kallas, Merentakaisia lauluja, 1911.

H. Visnapuu, Vanad ja vastsed poeedid, 1921.

V. Grünthal-Ridala, Ernst Enno, Virolainen lyyrikko. Uusi Suomi ja Helsingin Sanomat 10. VI. 1925.

Pääle selle on tarvitatud koolinõunik E. Enno suusõnalisi teadaandeid.

(Lõpp.)

V. Ridala.

Jaan Rainis.

(Tema 60-aastaseks saamise puhul.)

2

III.

Juba algusest saadik eraldub Rainise luule harilikust melanhoolsest läti lüürikast. Tema lüürikas peitub alati

sügav ühiskondliku või ideelise elamuse sisu, peitub tugev dramaatiline impulss. Rainis katsetas dramaatilise väljenduse alal juba varases nooruses. Sinna juhtis teda õige kunstnikuinstinkt. Ideelise, eriti ühiskondlik-ideelise kunstniku mõtte ja elamuste voolul on alati dramaatiline rütm. Sest idee on oma iseloomult alati võitleja; ning kus on võitlus, seal ka dramatism. Seepärast on loomulik, et Rainis viimasel ajal pöördub ikka enam ja enam draamavormile kui ideeliste võitluste demonstreerijale elavais plastilistes kujudes.

Rainise esimene dramaatiline töö on „mitteajalooline naljamäng möödunud aastasaja lõpust“ „Poolidealist“ (Pusidealists 1904). „Poolidealist“ on satiir liialdatud rahvusliste püüete üle mineva aastasaja kaheksakümnendail aastail. Omal ajal oli rahvuslisel liikumisel läti kultuurielus suur tähtsus, ent hilisemal ajal muutus see liikumine liiga ühekülgses. Rahvuslastele ei võinud küll iga kord ette heita idealismi puudumist, küll aga seda, et nende idealism ei baseerunud õigel alusel. Nad olid nii-öelda — poolidealistid. Peamine element näidendis on satiir liialdatud rahvusluse üle. Töö on kirjutatud seotud kõnes ja sisaldab mitu kaunist lüüriilist kohta, mis kuuluvad Rainise paremate luuletuste hulka ja sisalduvad ka „Kaugeis kajastusis“. Teises realistliku sisuga näidendis „Girts Vilks“ käsitab Rainis 1905. a. sündmusi. Girts Vilks on revolutsioonikeerdu segatud peremees. Ta saab tunnistajaks, kuidas tema vennas annab ära tema mõtteosalise, metsavelle. Peremees ei suuda seda sündmust rahulikult üle elada ja surmab oma vennase. Ainsas vaatuses on Rainis tabanud seda kurba pilti mainitud ajaloolisest ajajärgust ja osanud seda nii maalida, et mulje on traagiline. See on väike tragöödia võimsa, põrutava sisuga.

Ent Rainis ei ole realist. Sellepärast ei õnnestugi reaalelu nähtuste kunstiline kujundamine nii hästi, kui aine, kus ta võib anda vabadust oma rikkalikule fantaasiale ja sümboolikale. Seda tõendab tema tähtis sümbolistlik töö „Tuli ja õõ“ (Uguns un nakts), mis ilmus 1905. a. Oma tööst lausub Rainis ise, et see olevat „vana laul — uued helid“. See tähendab niipalju, et luuletaja on võtnud vana aine, mida juba teised käsitelnud (Pumpurs), ja mahutanud sellesse uue sisu. Tutvudes teosega näeme, et see on tõesti müüt rahvakangelasest Karutapjast (Läçplësis), kes astub võitlusse kuraditega, puukidega ja nõidadega, Kangariga, sakslastega ja Spïdolaga, võidab nad kõik, tõstab üles järve põhja vajunud lossi, elustab

kivistatuid ning langeb ise lõpuks äraandmise ja kavaluse ohvriks. Nii siis jutustab muistne laul jälle tuttavat võitlust hea ja kurja, jumala ja kuradi vahel. Siiski veetlevad moodsat inimest vana laulu uued helid. Need jutustavad temale nii palju, vaimustavad, sütitavad ja avavad nii palju uut, et Rainise dramaatiline luule on küllastunud ilust, mis alati veetleb. Tõeliselt on seal ainult kaks elementi: öö ja tuli — ning siiski nõiduslikus kumas paistab iga sündmus, iga kuju. Karutapja on kõige kontuursemalt ja kindlamini iseloomustatud isik. Ürgeline ja raske on Karutapja jõud. Jõud, mida ei juhi enese kavatsused ega painduv intellektuaalne tahe, vaid saatatus, väljaspool teda, kõrgemal temast asuv. Saatatus on erapooletu, ta ei läkita Karutapjat täitma erilisi ülesandeid, vaid võitlema kõige kurja vastu, tulgu see idast või läänest. Karutapja tüübiline omadus on see, et ta ei tule oma isiklikul soovil, vaid on saadetud. Alguses ta polegi isik, vaid ürgelise jõu personifikatsioon. Siin näidatakse väga huvitavalt, kuidas ta vähehaaval kujundub ja saab isikuks — Laimdota mõjul. See on neitsi, linajuuksega, vesisinkjate silmadega, piimkahvatute paletega, ei leegitse ega sädele. Päeval muljuvad teda muremõtted, öösi — unelmad. Ent tema igatsused on kergesti rahuldatavad, tema unistused kättesaadavad. Tema järele küünitub Karutapja ja astub rahulikult temaga õnneteed. Tema on Läti sümbol. Ent tema kõrval Spidola, tema vastand. See on noor, veel kujundumata kauniduse sümbol. Spidola on väga komplitseeritud, arusaadav ja siiski arusaamata olevus, suurejoonelisem kuju läti uuemas kirjanduses. Ta on enam-vähem mõistetav suhtumises Karutapjasse ja kontrastis Laimdotaga. Ma olen kaunim kõigest, mis maa peal ja maa all põrgus — nii iseloomustab ta end. — Ma olen kauniduse päike, mis kõiksust valgustab, ma annan kõigele kuju, ma olen valitsev kaunidus. Ma olen ise enesele ülesanne, mul pole teist. Ma soovin ainult ise endale midagi, ma olen vaba enesele, ma liigun ise, ise tulen, ise lähen, ma ise paistan oma valguses — mu isa on tuli; mind kuulavad kõik, kõik alistuvad mulle: ma hoian kuud kõigi tähtedega, avan ja sulen õnnevärvavad. Temal pole seda kokkukõlastatud, piiratud ühtlust, mis Karutapjal, ega seda puhast süütust, mis Laimdotal. Temale alistuvad nõiduse tumedad võimud. Painduv, peenike mao tütar mao hammastega. Ta tuleb Karutapja juurde kui kiusaja, kui veetlev jõud, ent ühtlasi ka kui sütitaja. Jõud ja ilu — ütleb ta — me kõlbame naabriteks, meil on ühine siht —

täius. Laimdota on vaid osa minust — sa vajad kõike, — ma olen tervik, me mõlemad võidame maailma. Sa soovi vaid vaba ja õnnelikku Lätit, mitte aga igavest.

Näidendis on palju lürismi ja dramaatilist elementi. Stiililiselt tuleb seda nimetada ekspressionistlikuks: luuletaja maalib lühikeste, katkendiliste joontega. Tema keel on selge, lätiline, kaunis. „Tuli ja öö“ on esimene ja ainuke töö läti kirjanduses, mis haarab ümber nii laialt ajaloolisi veergusid, nagu minevik ja olevik: muistse kultuuri lõppu ja praeguse algust. Ta on väärtuslikum kunsti-teos läti uuemas kirjanduses. Ka kui näitelavalisel teosel on sel töö olnud ääretu suur menu. Poole hooaja jooksul etendati seda Riia Uues Teatris 44 (loe: nelikümmend neli) korda. See on ainuke juhtumus läti teatri ajaloos. Ent selle sündmuse tähtsus ulatub üle teatri ja selle ajalo. „Tuli ja öö“ on meelitanud teatrisse ennenägemata rahvahulki, on harjutanud kõige pimedamaid rahvakihte ilu juurde. Ükski teine töö ei ole nii palju läti kunsti arenemisele kaasa aidanud kui „Tuli ja öö“. Viimasel ajal esineb ta ka operina (Jaan Medīni muusika).

Teine sümbolistliku iseloomuga näidend on „Kuld-ratsu“ (Zelta zirgs 1910), mida Rainis nimetab „pööripäeva muinasjutuks lastele viies vaatuses“. Aine selle töö jaoks on võtnud Rainis, nagu ta ise tõendab, eesti rahva muinasjutust (saksakeelses tõlkes). Tema on moderniseerinud ja dramatiseerinud tuttava muinasjutu isast ja kolmest pojast, kellest kaks on tarka, ent kolmandat, noorem, peetakse lollikeseks. Kui aga tuleb sooritada mõni tähtis töö, siis on noorem see, kes seda suudab. Nii ka siin. Noorem vend, Antin, ratsutab üles klaasmäkke ja vabastab kuninga printsessi, kes juba seitse aastat klaaskirstus maganud ja oleks maganud igavesti, kui teda poleks vabastatud. Imelik! Mis on siis Rainis siin nii tähtsat leidnud? Selles muinasjutus pole ju midagi erilist. Ent Rainis on mahutanud näidendisse sügava mõtte. Esimeses vaatuses näeme sulast surmavoodil ja tema ümber kolm poega: Biern, Lipst ja Antin. Kaks esimest ihaldavad isa surma, et saavutada isa kogutud varandust. Antinit selle vastu huvitab vara kõige vähem. Temale on armas isa ja omad unelmad. Kui Must Ema juba isa jalutsis seisab, lausub Antin sügavsüdamlikud sõnad:

Isakene, ära mine!
Ihuüksid oled minnes.
Kuju tulevad kõik puhtist,
Magama sind jätvad üksid.

Kes sind kasukaga katab ?
Kohendab kes sinu päitsit ?
Kes sul alla laotab linad ?
Kes sull' lausub lembussõnu,
Kui ju niiskus luid sul murrab ?

Ent isa sureb. Surres ei saa ta lastele jätta mingisugust vara.

Ah, mu poeg, mis vaene kogub ?
Näe, te ise minu vara.
Ja see sõna, mis ma lausun,
See on kõige suurem vara.

Pojad saavad uudishimuliseks: mis siis õieti on see suurim vara? Vanake vastab:

Kuulge: ühendus see vara!

See on igivana tõde, et ühenduses on jõud, ent kui luuletaja paneb need sõnad sureva sulase suhu, siis omandavad nad uue tähenduse.

Näidendi arenemine on omapärane, värvi- ja mõtteküllane. Terves näidendis ja selle piltides valdavad kaks värvi: hele ja tume — valgus ja pimedus. Ja kui arvame, et inimese elus võitlevad need mõlemad jõud — valgus ja pimedus, siis pakub siin luuletaja sümbolistlikul kujul tüki reaalelust.

Mis on mõeldud ilusa nimega Saulcerite (Päikese-lootus)? Mis mõeldud tema saatusega, vabastamisega? Kes on see printsess? Ja miks just sulasepoeg saab tema kätte ja südame? Näidendi sümbolid ja aforismid annavad sellele vastuse. Kerjus: „See kaunis printsess taoti ohkab, kui puhub sügistuul, taoti nutab, kui päike peale paistab.“ Ja siis niisugune iseloomustus:

Siniklaasid, haljas jää —
Keskel valged lumesärgid;
Siniklaasid, haljas jää —
Keskel valged kuupalged;
Siniklaasid, haljas jää —
Keskel pikad päiksejuuksed;
Siniklaasid, haljas jää —
Keskel kangus hingekene.

Mäe jalal lausub keegi rahva hulgast: „Ärge muretsege, armsad, küll päikesetooja tuleb uuesti. Ta ei jäta meid igavesti pimedasse; toob meile alla printsessikese — õnnekese.“ Neist ütlusist ja tervest näidendi vaimust on näha, et printsessike on rahva igatsuste ja püüete personifikatsioon. Need püüded kanguvad nii mõnigi kord ja uinuvad jääkirstus, kust tuleb neid äratada, olgu seal ka ei tea kui palju ronki ümber.

Rainise luulegeenius on siin nii meisterlikult sulatanud ühte vormi ja aine rahva suure ülestõusmise aatega, et see töö on saanud meistritööks. Kuigi Rainis nimetab seda lastenäidendiks, rahuldab ta kõige suuremaid kunstinõudeid.

Oma kolmandale suurele sümbolistlikule tööle „Indul ja Aria“ (1911) on Rainis võtnud aine läti muinasajast: tema on dramatiseerinud müüdi Indulist ja Ariast. See müüt on imeilus jutustus sellest, kuidas keegi läti soost pealik Indul kohtab peale õnnetut lahingut võitluseväljal rüütliiriidesse rietatud neiu, võitleb sellega kui rüütliga, võidab, ja alles siis märkab, et see polegi rüütel, vaid kaunis naine, halastab selle peale, armastub sellesse, ütleb lahti enesest, oma jumalaist, oma rahvast ja oma vabadusepüüetest, laseb end ristida ja naitub armastatud naisega. Pulmaööl aga piirab leedu sõjavägi ta ümber; seepeale otsib ta abi vanult jumalailt, uputab juuda abiga 30000 leedu sõdurit, saavutab jälle oma noore, kauni naise ja mõtleb, et neid enam keegi ei tülitata. Ent jumalate viha väljendub üle õnnelikkude: pikne lööb nad surnuks. Müüdis on palju romantismi, palju sisemist ja välist liikuvust, palju dramaatilist ja traagilist.

Näidendi peategelane, kelle ümber kõik sündmused keerlevad, on Indul. See on inimene, kes aja suhtes seisab väga kaugel — näidendi tegevus sünnib 1243. a. — ent püüete suhtes väga lähedal: idealist, kelle siht on tõsta oma rahva kultuurielu. Selle sihi taotlemisel juhtub tema teele armastus, kauni naise Aria näol, ja nõuab, et ta loobuks oma ideest, et loobuks enesest ja elaks vaid armastusele. Kas isamaa või armastus? See on valus hingeline võitlus, kus inimene ennast lõhestab. See eneselõhestamis-protsess ulatub läbi kogu näidendi ning jõuab lõpuks niisuguse jõu ning tragismini, et ainuke pääsetee on — häving. Traagiline on ka Aria saatus. Tema siht on — armastus. Ent mõningad takistused (Induli isamaa-armastus ja vabadusepüüded, isa j. t.) ei lase sellele sihile jõuda ja röövivad tema elu. Induli ja Aria armastuses on mingisugune möödapääsmatus, mille vastu on inimese tahe ja mõistus võimetu. Ta tuleb kui needmine, kui saatus ja mängleb inimese hingega. Inimene ei tea isegi, miks ta nii igatseb teise järele, samuti nagu õhtu ei tea, miks ta lahutamatumalt ligistub päevale, nagu laine ei tea, miks ligineb kaldale. Astmeliselt kasvav dramaatiline vool väljendub Induli ja Aria armastuse lüürilistes kujutustes. Mõlema kangelase armastusega kasvab ka individuaalne

süü ning ühiskondliku kuriteo äratunne ja vaenulised ümbruse ähvardused. Kahekordne võitlus on kaasakiskuv. Kas Indul võidab või langeb? Ta langeb. Armastus hävitab mehe jõu, süda muutub teda kandes jõuetuks, silmad eksivad, kõrvus segunevad hääled. Kus saagib rääk, seal kuuleb kangelane ööbikut. Armastus murrab ta. Aria mõök ei suutnud võita Indulit, ent tema armastus on tugevam kõigest. Kõik takistused eemaldab tema väike jalake, kõik karedus vajub kui sooja järve.

Kangelane on võidetud. Ent draama ei lõpe veel. Ei — draama lõpeb, kuid siis algab tragöödia. Indul peab võitlema uuestiärganud ühiskondliku kohustuse äratunde vastu, mis esimeses armastusetuhinas summutati. Kümme korda tugevamana ärkab ta, kui esimene uimastus lendunud, kui silmad jälle selgeks muutunud ning märkavad võõrast ümbrust rahva vaenlaste keskel ja oma rahva häda, mis suureneb sama võrra, kuivõrra rahulikmaks muutub tema enese õnn. Ent kangelase armastuses juba kui niisuguses ei või olla tõsist rahu ega õnne, ta on traagiline juba oma sisemise olu poolest: ta januneb enam ja enam, kuid ka kangelasevõim ei suuda jälgida ta igatsusi. Aria armastus on lihtne, igavesti naiselik: Indul on temale kaugem ja ainus, lõpp. Induli armastus aga on ainult alguses selge ja kõike ümberhaarav. Temale ei ole Aria kangelasetee lõpp, vaid abinõu, ainult üks aste kõrgemale ja kaugemale. Kuivõrt selged ja lihtsad on Aria lembussõnad, niivõrt saladuslikke kahtlusi ja tumedaid mõtisklusi sisaldub Induli kõnes. Sa õpetasid mind kõiki armastama — lausub ta Ariale. — Ma olen nüüd saavutanud kõige kõrgema. Elu ei ole enam minu oma, vaid kogu rahva päralt; ma tunnen sügavamalt tema igavest kurbust. Aria küsimusele, kas Indul teda armastab, vastab viimane:

Armastan.

Su elu päästes andsin oma elu;

Nüüd tuleb päästa sajad elud — isamaa!

Rainis nimetab seda tööd „nooruse tragöödiaks“. Tema ise on, nagu juba tema luuletuste puhul eespool tähendatud, tüübiline nooruse luuletaja. „Tules ja öös“, „Kuldratsus“ — kõikjal esineb võitlejana noorus. Ja „Indul ja Aria“ on kõige esiteks tõesti tüübiline nooruse tragöödia. Ürgjõust kantud noorus ei saa painduda, ei taha laganeda; ta tahab elada täit elu, hingata täie rinnaga, armastada kuuma südamega. Ent vaba armastuse ümber tõmbuvad mittevaba, orjastava elu ahelad. Noorust ja

tema armastuse selget leeki kustutavad elu niisked tuuled. Indul ja Aria on selle selge, õnnetu, igavesti noore noorse unustamata sümbolid. Sellepärast ka on see tragöödia saanud läti nooruse armsamaks raamatuks.

Teose esteetilist väärtust tõstab tema stiil, keel, impressionism. Paiguti on stiil terav nagu mõök, paiguti kähär nagu tamm, paiguti mahe ja paitav nagu siid. Näidendi keel on lühike, tähendusrikas. Impressionism on võimaldanud luuletajal stiilisse puistata palju mõttesädemeid.

Oleks ekslik arvata, et näidendi sisu on vaid armastuseromantika. Ei. Töös maalitakse seda häda, mis käis kaasas saksa kultuurikandjate tegevusega. Surnud ajaloo-veerud räägivad siin elavat, veel kuulmata keelt. Võitlus, mida pidas Indul, on ulatunud läbi aastasade kuni viimase ajani. Seepärast on teosel ka suur ühiskondlik tähtsus. Kuid ometi on see tragöödia peamiselt inimese südame, inimese sügavamate tundmuste — armastuse tragöödia. Selle Rainise tragöödiaga on läti kirjandus rikastunud ühe suremata teose võrra. Töö on kirjutatud seotud kõnes.

Need kolm sümbolistlikku näidendit („Tuli ja öö“, „Kuldratsu“ ja „Indul ja Aria“) on need tööd, millele põhjenes Rainise kui näitekirjaniku suur kuulsus. Nad ületavad tõesti nii tehniliselt, sisuliselt kui ideeliselt kõike, mis sinna- maani läti näitekirjanduses oli ilmunud. Tähtis Rainise näidendites on veel see, et nende peategelased on — idealistid, kes ei võitle ainult oma isiklikkude tungide, vaid suurema aate, rahva hea käekäigu nimel: nad on unelejad, kes nii või teisiti tahavad elu parandada, rahvast kaunimale tulevikule vastu viia. Seesugune uneleja on poolidealist Anson, Karutapja, seesugune uneleja on Antin, kes annab kõik, et aga rahvas saaks vabaduse ja õnne; seesugune idealist on lõpuks Indul, kes ei võitle mitte ainult enesega, vaid oma rahva kaunima tuleviku eest ning näeb vaimus oma rahvast õnnelikuna. Need idealistid, kes elavad kõrgemat elu ja kelle vaated on sihitud ette — tulevikku, need on oma püüetega see elustav jõud, mis annab Rainise näidenditele mitte ainult ideelise, vaid ka suure eetilise väärtuse, rääkimata juba nende suurest esteetilisest rikkusest.

Järgmistes Rainise näidendites ei leidu enam ühiskondlikku sümbolismi ega ühiskondlik-filosoofilisi probleeme, vaid luuletaja läheneb oma teostele puht-psühholoogilise esteetilisest seisukohast. Sääraste hulka kuulub kõige pealt

„Puhu, tuuleke“ (Püt vējini, 1913). Siin näitab Rainise taidegeenius, et tema esteetilisest huvi võib kõita ka puhtpsühholoogiline probleem ja et väärib sest taidetööd luua. Näidendis „Puhu, tuuleke“ kujutatakse, kuidas vaeslaps täiesti tahtmata võidab tubli noormehe Uldis'e südame, keda peretütar Zane juba omaks pidas. Zane pakub ise ennast, ent vaeslaps tõrjub Uldist mitu korda tagasi. Vaeslapse Barba hinge selgus, kindel vastupanu vahvale, kuid meeldivale noormehele sütitab viimaks armastuse. Nüüd püüab Uldis kõigi abinõudega peretütre asemel Barbat võita, mis lõppeks ka õnnestub. Aga et ta jämedalt haavab selle südamesõpra Gatinit, kes talle hinges lähem ja armsam kui Uldis, siis ei suuda tema selge ning õrn süda seda üle elada: vaeslaps surmab enese.

Nagu näha, kannab näidendi probleem puhtpsühholoogilist iseloomu. Aine on võetud igapäevasest elust, ainult mitte olevikust, vaid kaugest minevikust, 13.—15. aastaja aegadelt. Näidend pakub elavaid maale lätlaste tolle aja kultuurielust, kujutab pulmakombeid ja tolle aja inimesi, nagu need peegelduvad läti rahva vaimuvaras. Töö on kirjutatud seotud kõnes, rahvalaulu rütmis ja vaimus, millesse luuletaja niivõrt süvenenud ja sisendunud, et tema stiili sageli võimatu eraldada rahvalaulu-stiilist. Iseloomud on joonistatud teravalt, tabavalt, kogu näidendist heliseb läbi tuntud ja läti rahva seas eriti armastatud laulu „Puhu, tuuleke“ motiiv, mis teeb näidendi läti rahvale eriti lähedaks.

Oma stiili, plastiliselt maalitud iseloomude, oma muistse läti kultuuri piltide ja vana ning igavesti uue armastuse probleemiga (mitte vara ega väline hiilgus pole otsustav, vaid hingeline kaunidus) pakub näidend tõsist esteetilisest naudingut.

Ka näidend „Mängin ja tantsin“ (Spēleju, dancoju, 1917) ehk „kuradite öö viies vaatuses“ on kirjutatud rahvalaulu-stiilis. Sisuks on sünge muinasjutt Isandast, kes veel hauast tuleb pulmaööl maamehelt pruuti ära võtma ja jooma selle verd, ja moosekant Totist, kes oma lauluga laskub surnuteriiki ja põrgusse, tüssab kuradit ja saab pruudi tagasi. Aga et seda elustada, peab ise surema, sellele enesest kolm tilka verd andes. See sisu on mahutatud keerulistesse piltidesse, mis täis fantastikat ja sümboolikat. Suurem osa näidendi tegevusest sünnib manalaste ja nõidade riigis. Fantastikat ja sümboolikat läbivad selged aateniidid: pärismõisnikkude võimu neeldmine läti rahva elus ja rahva viha nende võimu ja eneste vastu.

„Mängin ja tantsin“ on fantastilisem Rainise näidenditest, täis süngeid pilte, sama süngeid, nagu läti pärisorjuse minevik, ent näidendis on ka palju päikest ja eluigatsusi.

Järgmisele dramaatilisele tööle „Joosep ja tema vennad“ (Jāzeps un viņa brāļi, 1918) on Rainis aine võtnud piiblist. Rainise esteetilist huvi on kütkestanud peamiselt Joosepi kaju, uneleja, idealist, ülekohtu all kannataja, inimeste hooldaja, südameinimene, keda ei rahulda maailma vara ja au, kes igatseb enam ligimesarmastuse ja isamaa järele, tõe-otsija ja lõpuks võimas karakter. Sellest psühholoogilis-estetiilisest seisukohast on Rainis elustanud vana aine ja niisugusena ka kujutanud. Algu- sest kuni lõpuni näitab luuletaja meile Joosepi hinge-elu, tema eesmärke, püüdeid, valusid, idealismi, kannatust, armastust, viha, kättemaksu-himu, südamekalkust, kaastund- must, südamlikkust, uhkust, hingelist võitlust jne. jne. Joosepi iseloomu kujutamises esineb Rainis kui igakülgne ja suur psühholoog, kui sügav inimese hinge tundja ja kujutaja. Psühholoogilise analüüsi ja omapärase drama- tismi suhtes on sel tööil eriline koht Rainise toodangus. Näidendi keel ja stiil veetleb oma kauniduse, luulelikkuse, värvirikkuse ja jõuga. Sütitav keel on sageli kui kõrve tuulispea. Kohati esinevad omapärased ning tabavad võrd- lused ja metaaforid, näit. „Ja kustub sinu nimi nagu jäljed liivas“. Stiili poolest on see töö „Indul ja Aria“ sarnane, ent erineb sellest idavaimule omase plastilikkusega. Draama on kirjutatud viiejalgseis jambides.

Uuemad Rainise draamad on „Rongakene“ (Krauk- litis 1920), viievaatusline laste muinasjutt „Kärbse- kuningas“ (Mušas kēniņš, 1923) ja vene tragöödia viies vaatuses „Ilja Muromets“.

„Rongakeses“ käsitleb Rainis muistsete lätlaste kul- tuurielu: pruudi röövimise (tõmbamise) kombe traagikat. Sellest kombest on säilinud teated ka rahvalauludes.

„Ilja Murometsis“ on Rainis dramatiseerinud tuntud vene lugulaulude-tsükli vene rahva kangelasest Ilja Murometsist. Ilja on kujutatud kui rahva murede vaigis- taja, vaeslaste saatuse kergendaja. Rahva saatust ta küll ei suuda kergendada, ent tema töö pole siiski asjata: tuleb järgnev põli, kes seda tööd jätkab paremate tagajärgedega. Kogu näidendis valitseb suur võitluse- ja jõudünaamika, ühendatud vene hingelise lürismiga, mis mahutatud lõp- mata kurba ja traagiliselt ilusasse salmi:

Kust sa tulid, mure, kust sa saabusid?
Kas sa niiskes maas, mure, norutid?
Tulid välja kivist, kivist mustavast?
Tulid välja põõsast, põõsast lepiust?
Viiskudega, mure, kängind jalad sa,
Kotiriidest särki tõmmand õlule;
Pakalvöö sa endal ümber sidunud.
Seltsimehena mind saadad alati.

Lõpetades selle konspektiivse ülevaate Rainise elust ja toodangust peab ütlemas, et meil on tegemist suure inimese ja suure kunstnikuga.

Rainise toodangus avaneb omapärane mõtte- ning aaterikas, tundmuste- ning iluküllane kunsti-ilm. Tema mõtteilm haarab eetikat, sotsiaalset ja rahvuslikku elu, ajalugu, politikat, kosmost ja filosoofilisi probleeme. Tema kujutatud tundeilm küünib lapsemängust kuni filosoofi kahtlusteni. Terve Rainise elu ja kogu tema tööd sädelevad suures inimesearmastuse, rahva-, isamaa- ja inimkonnaarmastuse päikeses. Rainise tööd on mõtte- ja taideväärtuste kogu, millele võrdset teist ei ole lätlastel. Veel enam. Tema toodangule võib julgesti läheneda euroopa kunsti-möödupuuga.

Lätlased võivad uhked olla, et neil on Rainis.

Karl Aben.

Meie kirjanduskultuurist ja kirjastusoludest.

2

Olgu muu seas märgitud, kuidas viimasel ajal pedagogikas ikka enam võidule saab vaade — kooskõlas muu ise-tegevuse printsiibiga —, et õpilane ise võimalikult palju kirjandust lugedes tarvilise teadmise ja arusaamise omandaks, mitte ainult lühikese, konspektiivse õpiraamatu või õpetaja referaadi järgi. Tuletagu igaüks omastki arengust meelde, kui palju on seda, mis ta õppinud otse õpiraamatuist ja õpetajalt, võrreldes sellega, mis ta on omandanud iseseisvalt lugedes — nii teadmisi kui ka vaateid, tundeid, elamusvõimeid! Seda osatakse juba hinnata ja kodulugemise rohkuse poole on sihitud uus edumeelne kool! Eks juba siis praegusegi kooli uuenduse seisukohalt ole möödapääsmatult tarvilik võimalikult rohke ja kättesaadav kirjanduse hulk — sama tarvilik kui koolimajade ja teiste esimese järgu õppe-

abinõude hankimine. Ilma küllaldase raamatukoguta kool on hiina kool!

Ja edasi — kunas meil lõpuks hakatakse aru saama ja arvestama, et kooliga, vähemalt algkooliga veel kaugeltki otsas pole see kodaniku kasvatus, mille eest riik peab hoolitsema! Tähtsaim isiku arengus on just ta noorpõlv pärast kooliaega, 15.—25. aastani, siis ja mitte enne seda kujuneb ta lõplikult seks, milleks kujuneb — kas kultuuritahteliseks ühiskondlikuks töötajaks või päevast päeva elutsevaks logardiks, elupõletajaks või koguni roimariks. Arvan, et palju vähema kahjuga võiks ühiskond algkooli aega 6 aasta pealt viieni või neljast kolmeni lühendada, kui arenevat noorsugu sellel hädaohtlikul aastakümnel jätta ilma igasuguse kasvatuseta, nagu seni! Kuidas seda täienduskasvatust teostada, see on raske eriküsimus, aga igatahes on mõjuvaim abinõu siin taas — võimalikult rikkalik ja hea, võimalikult kättesaadav kirjandus! Eriti, et tol ajajärgul noorel otse nälg on raamatute järgi, kui need ainult talle vähegi arusaadavad ja põnevad!

Võimaldades rohket kirjanduse lugemist ei riskeeri me, arvan, igatahes ka mitte intelligentsi üldhariduse langemisega, kui üldhariduslikest keskkoolidest (milledele kulub praegu riigi poolt umbes 200 miljonit marka) kas või mõne suleme ja neist ülejäänud miljonid kulutame osalt kutsekoolidele, osalt aga sellekohase kirjanduse väljaandmisele. Jumal tänatud, Gutenbergi kunst on meil käepärast, me ei tarvitse mitte kõiki asju koolist ega õpetaja suust kuulda, nagu vahest keskajal!! (Kuigi meil veel mõnigi on, võiks öelda, neid keskaegseid koole, kus puudub igasugune õpilaste raamatukogu ja kus siis kogu tarkus peab ammutatama nähtavasti oma väikestest õpiraamat-katekismustest ja õpetaja suule vahtides!)

Nii siis, arvan, tuleb üldmaksva põhimõttena vastu võtta: ühiskond-riik peab meil kirjastada aitama, ka siis, kui see sünniks koolide kulul: pandagu neist pigemini mõni kinni, aga muretsetagu teistele korralikud raamatukogud; antagu kõigile, ka mitte kooli jäävaile kodanikele endaharimise võimalus! See oli järeldus, millele jõudsime, välja minnes antud eeldustest kirjanduse tarvilikkuse ja meie olude suhtes. See põhimõte tuleb püüda läbi viia meie kultuurpoliitikas.

* * *

Kas siis otsekohe riiklik kirjastus? Või abirahad erakirjastustele? Seni on meil praktiseeritud ainult viimast, ja

vaevalt võibki arvata, et praeguse ühiskonna üldkorra ja isikliku koosseisu juures palju head oleks loota puhtriiklikust-bürokraatlikust kirjastusest. Säärase eeskujuna on meil seni ainult Vene praegune riiklik kirjastus, „Gosizdat“ — tõsi küll hiigla-eeskuju — suurim kirjastus kogu maailmas.

Tollel on käes maa paremad trükikojad ja oma kauplused üle terve riigi (1923. a. lõpus erakauplusi 345, riigi ja kooperatiivide omi — 525). Temalt on ilmunud 75% kogu maa kirjandusest (kokku umbes 10 miljardi lehekülge), neist küll 60% õpiraamatuid (90% kogu maa omist), selle järgi esikohal populaarteaduslik, eriti sotsiaal-ökonomiline kirjandus, siis alles ilukirjandus, kunst ning teadus. 1923. a. lõpul oli trükis 2000 raamatut. Muidugi on teoste valiku juures mõõduandvad olnud õieti kitsad propagandasihid (Lenini töid üksi 50000 kompleksi, 40 miljonit poognat!), kuid siiski on siin ka üldiseks hariduseks tehtud suur töö, vähemalt kui otsustada venelaste eneste teadete järgi (juubeliülevaates: Государственное издательство за пять лет. Москва, 1924).

Kuid seegi kirjastus pole n. n. nep'i (uue majandussüsteemi) algusest peale (siis 1922. a.) mitte enam puhtbürokraatlik, vaid n. n. „riiklik kirjastus trusti õigussega“, kes üsna eraldatud riigi otsekohesest ettevõttest ja kes samuti kui era-ärid mures on oma tegevuskapitali suurendamise ja oma kauba läbimüügi pärast. (Umbes siis nähtavasti nagu meie riiklik põlevkivi-kaevandus.)

Kuna meil seega puhtriiklikest kirjastustest seni on veel vähe eeskujusid näha ja vähe head öelda, siis on seni meie omad kogemused juba näidanud, et ka riigi toetus puhtalt erakirjastustele samuti mitmeid väärnähtusi on võimaldanud (näit. „Varrak“), kui sellega kaasas pole käinud ühtlasi ka kontroll riigi poolt. Ja üldse on ikkagi kaunis kahtlase väärtusega säärane, lõpuks siiski üksikute kirjastuste, mitte kirjanduse toetus, pealegi üsna juhuslik, isiklikest huvidest ja tihti ka kirjastaja pealekäimis-orskusest mõjutatud.

Oleks siis vist küll otstarbekohasem, see üldse ära või endiselt üsna väikeseks jätta, ja kogu riiklik abi koondada ainult üksikute, võiks öelda poolriiklikkude ettevõtete kätte, mis töötavad kindlasti üldiste huvide kohaselt, suuremalt osalt riigi kapitaliga ja seepärast ka riigi kindla kontrolli all. Vähemalt mis puutub kirjastamise majanduslikku külge! Arvan, et sarnaseid vaimlise külje poolest kompetentseid — või seks saada võivaid — kirjastusettevõtteid on meil praegu

ainult kaks ja et siis ka kogu riiklik kirjandusetootus peaks minema nende kaudu: need on Kirjanikkude Liidu kirjastus algupärase ilukirjanduse jaoks ning E. K. S. kirjastus eesti vanema kirjanduse, maailmakirjanduse, populaarteadusliku ja osalt ka teadusliku kirjanduse jaoks, seevõrra kui viimase kirjastus ei sünni Ülikooli kaudu. Peale selle oleks küsida, kas mitte ka kooliraamatute kirjastamist koondada mingi enam riikliku kontrolli alla, et ära hoida seni ettetulnud mahkeldusi, hangeldusi ja õpilaste ekspluateerimist, üsna väikese töö eest ikka ja ikka jälle suuri honorare võttes. Kas vahest ka siin koolitegelaste kutseühendus, E. Õpetajate Liit, oleks kõige kompetentsem ja usaldatavam, kelle otsekohe kontrolli all see kirjastus võiks edeneda? Kui need kolm keskust, mis ka omavahel ühenduses, õigel määral teotsemas, oleks ühiskonnal, s. o. riigil kindel mõju kirjandusturu reguleerimiseks ja ta võiks seda kasutada, samuti kui oma koolide mõju üldiseks kultuuri tõstmiseks paremini, kui seda iial suudavad või tahavadki era-algatused.

On üldse küsitav, palju viimaseid praeguse ikka teravneva kriisi üle elab — ja vaevalt oleks mõne surma üle nii vaja kurtagi. Paarist soliidsest erakirjastusest oleks igatahes maa tarbeile küllalt. Las lähevad põhja elujouetud asutused — kuid ühiskonna mure ja kohustus on, et nendega ühes põhja ei läheks ka eesti kirjastus üldse — ja siis ka kirjandus, nagu praegu näib! Ja seks pole vaja põhjaminejaid päästa ega rahva raha erakapitalide suurendamiseks ohverdada, vaid kindlal käel ise teostada, mida ühiskonna ja kultuuri olevik ja tulevik paratamatult nõuavad.

Teine kirjandusetootuse moodus on meil teatavasti riigi poolt kirjanduse ostmine, peaaesjalikult avalikkude raamatukogude jaoks. Ka sellega võiks igatahes õige tugevasti kaasa aidata meie praegusest umbkotist pääsmiseks. 1923 kuulusid avalikkude rahvaraamatukogude võrku 532 kogu; uue rhv.-rmtk. seaduse nõudel, et igas vallas (neid on meil u. 350) vähemalt üks avalik kogu oleks, tuleb neid arvatavasti veel juurde. Kui neile kõigile kas riigi või omavalitsuse või nende oma-abi läbi muretsetakse ükski eksemplar, oleks vähemalt sääraseist rahvale arusaadavaist tähtsamaist teostest u. 600 eksemplari minek kindlustatud. Kuid peale selle on meil ju u. 1400 algkooli, milledest (1923) oli 962-el oma õpilaste raamatukogu, kokku 174000 köitega. Kui ka need ülejäänud, praegu nii hiinalised 400 kooli omale lõpuks kogud saavad ja riik ning omavalitsused kindlasti tahavad neid kogusid ka ajakohasel

kõrgusel hoida, oleks päris hea de rahvaraamatute minek, nii siis, juba raamatukogudele kokku kindel ligi 2000 eksemplari suuruses! See kuulub otse uskumatuna, kui arvestada, et praegu mõnd tõesti head ja rahvalikku raamatut siiski on läinud kogudele ainult mõned kümned, hea, kui sajad eksemplarid! Raskema kirjanduse ostjaks peaksid olema eriti õpetajate raamatukogud — 1923 oli neid algkoolide juures tervelt 745, keskkoolide juures 63 — ning keskkoolide õpilaste raamatukogud, mida oli 70 (142000 köidet; NB isegi 10 keskkooli ilma õpilaste r: koguta!!); viimastesse tuleb tarvilisemaid töid muretseda pealegi mitmes eksemplaris. Nii tuleb siis lihtsalt kõigil pool nõuda, kihutustööd teha ja kaasa aidata, et vähemalt olevad kogud tõstetaks nende ülesande kõrgusele — ja vastava kirjanduse toetuseks ongi palju tehtud.

Mis aga eriti puutub riigi abisse kogudele, siis peab see tingimata olema jagatud raamatute kujul (nagu senigi) ja võimalikult vastavate normaalnimestikkude järgi iga raamatukogu-tüübi kohaselt, millest võib kõrvale kalduda ainult siis, kui selles mainitud teosed juba kogus olemas. Ning igatahes ei tule nende raamatute kättetoimetust anda mitte erakirjastuste kätte, kus omanikkude isiklikud huvid neid vaevalt lasevad valikut erapooletult teha ja valmis on igal võimalikul juhtumusel oma Tarzani-kirjandust kogudele „mehele panema“. Selle vahetalituse peab täitma kas Hamini ise või samad poolriiklikud kirjastused kompetentse ja erapooletu personaaliga. (Hiljuti aga näis lugu nii olevat, et riik toetab ühe Tallinna äri kaudu üsna kahtlase väärtusega turukirjandust, mis, just sellepärast, isegi küllalt hästi omale turgu leiab!)

Ainult riigi ja ühiskonna otsekohese rahalise toetuse kui ka vastava surve abil haridusasutustele, ja nii ka erakapitali isude reguleerimise teel võime saada ehk niigi kaugele, et meie raamatu hind võiks alaneda praeguselt paljudele kättesaamatult kõrguselt. Vähemalt peaks ära hoidma selle võib-olla 2—3-kordse kallinemise, mis praeguse olukorra juures kätte on jõudmas (500—1000-lisi trükke ei võigi müüa sama hinnaga, mis paari-, kolmetuhandelisi!). Kuid tuleb vist küll ka loobuda meile nähtavasti veel liigsest luksusest, mida on raamatu n. n. tore välimus, kallis paber, suur trükk ja eriti kallid ilustused! Nii kahju kui ka on tunnistada, see on nii: oleme alles liiga kehvikud seks, et järgi jõuda siin Lääne-Euroopa raamatule, nagu seni kaunis tagajärjekalt oleme teinud. See on lõpuks siiski vaid

uhkeldamine, „siid seljas, kõlkad kõhus“, ja mitu korda suurem on siiski see üldkultuuriline tähtsus ja esteetiline lõbu, mida annab raamatu sisu, kui see, mis saame ta välimusest. Isegi E. K. S. on vist ses suhtes seni eksinud ja peaks vist temagi oma noorsoo ja maailmakirjastiku raamatute kausta ja soliiduse tagasi tõmbama mingi odavama universaalbiblioteegi laadilistesse raamidesse, vähemalt osa teoste või osa trükkide juures.

* * *

Nii siis, oleme püüdnud kokkuvõtlikult puudutada kirjanduse soetamist ja sellega ühenduses olevaid päeva-probleeme ning ülesandeid.

Kuid nagu juba alguses öeldud, sellest üksi on vähe. Ütlesime, vaja on järjekindlalt igas suunas laiendada seda nõiaringi, mis piirab meie kirjanduskultuuri arengut praegu ja vist veel kaua. Kuidagi moodi välja saadud kirjandus ei täida oma suurt ülesannet, kui ta ühtlasi ei saa ka rahva loetavaks. Ja siin peame tõsitama: kirjanduse, nii ilu- kui ka populaarteadusliku kirjanduse lugemine küll on immanentse väärtusega, ta toob iseendast rõõmu ja lõbu — aga see on siiski nii õilne lõbu, et ta ise küllalt rahvast ligi ei tõmba ega levi. Teda peab levitama, peab tutvustama, teda armastama peab õpetama!

Jah, meelde tuletades seda üsna loomulikku nõuet (millist head asja ei peaks levitama? millist kõrget asja ei peaks enne õpetama? muidu ta ei olekski ju kõrge!), küsid tahtmata imestades: kaevatakse meie kirjanduse halva mineku üle — aga kas on teda siis õieti levitatudki!! Kas on eesti keeles palju üldse ilmunud ülevaatlikku ja üldarusaadavat kirjandust kirjanduse üle, kus seletatakse tema tähtsust, tähendust, kus õpetatakse kirjandust tarvitama, kirjandust lugema ja sest aru saama, kus juhatakse hea ja kättesaadava kirjanduse juurde? Seda aga on tarvis, eriti meil, kus koolides seda varemalt tehtud veel nii vähe ja kus eriti uue-aegsem ilukirjandus ometi nõuab niipalju eelharidust, et olla võetud sellest küljest, millest teda võtnud on autor!

Nii siis, on vaja otse süstemaatiliselt hakata korraldama kirjanduskultuuri levitust — ühes muu kultuuri levitusega on vaja sellest teha otse omaette teadus, nagu bolševikel on terve teadus „revolutsiooni tegemise“ teooriatega. Nii olgu see ka neil, kes usuvad vaimurevolutsiooni vajadusse! Vaja vähemalt seks sama meetodi-

list tööd nagu koolideski, sest just kirjanduse levitus on ju sotsiaalpedagoogika tähtsam osa.

Ei ole aega sest metoodikast siin pikemalt kõnelda, olgu meelde tuletatud ainult mõned ülesanded selle töö tähtsamail aladel:

I. 1) Nagu iga paremat ja kõrgemat vaimutegevust peab enne mõistma õpetama, ütlesime, nii muidugi ka väärtuslikumat kirjandust¹⁾, ja arusaadav, et see kõige pealt on kooli ülesanne. Ja seepärast peab kool olema ka siin elu jaoks ning oma kirjandusõpetuse ülesandeks tegema õpilast kirjandusteoste eneste juurde viia, neid endid esteetiliselt mõistma, nautima ja armastama harjutada ja mitte kirjandusloo sildi all õpetada kuiva filoloogiat ehk kultuuri ajalugu, nagu väga tihti praegu (isegi praegune programm on selle vaimuline!). Miks lugeda, mida lugeda, kuidas lugeda, kuidas end sisse tunda teostesse ja nende autoreisse — selle kätteharjutus olgu kirjandusõpetuse lõppsiht, et koolist tõesti välja tuleksid inimesed, kes oskavad võtta kirjandust kunstinähtena, kel on huvi oleva, kaasaegsegi kirjanduse vastu, kes tunnevad ka seda kirjanduselu, mis praegu nüüdisaegseid teoseid loob, mitte ainult seda, mis teotsenud 50 või 100 a. eest ja mis arusaadavalt nüüdisaja inimesele enam ei või nii huvitav olla. — On loota, et uued keskkoolide eesti keele õppekavad siin toovad tunduvald parandusi.

2) Kuid muidugi mitte üksi koolides, vaid ka muu publiku kirjanduskultuuri tõstmine tuleb tõsiselt päevakorrade võtta kõigil, kel eesti kirjanduse areng südamel. Praegune kriis näitab taas kord, et meie kirjandus ei saa läbi ilma selle laiema publikuta, kuigi teda kerge on loheks söimata ja tema juures valgustustöö tegemisest põlgavalt üle olla. Oleme liiga väikesed, et võiksime ülal pidada kirjandust ainult kümnekonnale valituile, peame otsima suuremat publikut, vähemalt haritlaste hulgast. Viimaseid on meil ju nimeliselt õige rohkesti (õpetajad, ametnikud), kuid oled otse üllatatud kuuldes neist väga mitmete vaateid ja arusaamist kirjandusteostest! Selle kirjandusliku hariduse madalusega ainult võib nähtavasti seletada ka seda kategoorilist, pimedat viha või täielikku ükskõiksust meie uuema kirjanduse vastu, mille mõne nõrkuse, endisest erineva

1) Siin ja allpool on muidugi kirjanduse all mõista kõige pealt ilukirjandust, kuigi õeldust mõndagi käib vastavalt ka populaarteadusliku kohta.

vormisuuna ja moraalse külje pärast ei nähtagi enam temal siiski olevaid esteetilisi väärtusi!

Nii siis vajab nii meie põllumeeste, tööliste kui ka isegi lai haritlaste kiht kirjanduslikku selgitustööd. Kõned, loengud, kursused jne. võimalikult igas linnas ja igas tähtsamas maaelugi keskkohas! Õpiringid kirjandusliku kavaga võimalikult iga raamatukogu juures! Need oleksid ülesanded sel alal ja vist mitte väga rasked, kui ainult tahetakse. Ja isegi loovaile kirjanikele ei tohiks see palju olla, siin mõnikord kaasa töötada, selle asemel et ainult hurjutada ja mõnitada.

3) Kuid juba sarnane laiem populariseerimistöö eeldab oma ette sellekohast kirjandust. Vähemalt mingit kõige üldisemat „kirjanduse lugemise õpetust“ (umb. nagu Faguet' „L'art de lire“ või Hudson'i „Introduction to the Study of Literature“ esimene osa), kus koos oleksid esteetika ja poeetika kõige algelisemad põhinõuded kõigile arusaadavas kujus, ja mis ühtlasi — või ka eriraamatuna — ülevaate annaks meie kõige tähtsamast kirjandusest igal alal ja igale huviastmele vastavalt. Viimast ülesannet täidavad osalt Karskusliidul teoksil olevad õppekavad õpiringidele ja iseõppijaile.

4) Kirjanduslikuks kasvatuseks ja uute teoste populariseerimiseks olgu kõige pealt ka ajalehtedes ilmuvad kirjanduslikud ja kriitilised artiklid! Näidata, kuidas ilmunud teost tuleb mõista, missugused väärtused on temas nautida, missugused puudused seda takistavad — see on ju õieti ajalehearvustuse ülesanne, mitte isiklik umbropsu kohtumõistmine, ilma analüüsita mahategemine või fenomenaalseks ülistamine, nagu tihti meil. Üldse peaks jäetama sarnane lõpliku väärtuse hindamine pigemini päras-tise ligema uurimise otsustada või vähemalt sellekohastele ajakirjadele, kus teost analüüsitakse siis juba pikemalt ja ehk enam asjatundjate poolt.

II. Kirjanduse reklaam. Kuid „lugemaõpetusest“ pole muidugi veel küllalt, vaid tarvis on loetav kirjandus igale lugejale ka juurde viia, otse kätte suruda! Kauba tutvustamine — see on praegusaja äri-ilma tähtsaim tegur ja miks ei peaks kirjandustki äriobjektina samuti reklameeritama, nagu kõike muud. Ainult seda näeb meie aja tuimunud närv, mida talle silmapaistvalt ja ikka jälle korduvalt näidatakse. Kui aga reklaami paberossidele ja saapakreemidele tehakse, miks siis mitte ka kirjandusele, millest ometi ei tarvitsegi valetada, tema väärtust

toonitades! Vähemalt võib seda julgelt teha maailmakirjanduse tunnustatud teoste puhul.

Kõik moodsa reklaamipsühholoogia saavutused tuleb ära kasutada ka siin, vähemalt need võtted, mis tavalised välismail. Juba teose välimus, kaas, võimalikult silmapaistev, oma sisule tähelepanu juhtiv ja ostmisele meelitav, mitte hall ja igav ega ebamäärane; iga raamatuga koos ka juba tema reklaam (tavaliselt ümbrikbanderollil), kus mõne sõna või lausega tutvustatud teose olemuse ja iseloomuga (nii siis laiem pealkiril) ning tõstetud esile ta väärtused; peale selle igast teosest eraldi või mitmest üheskoos tutvustuslehed või suuremad prospektid jne., mida levitatakse igal pool, eriti teiste raamatute vahel, — kui ka terved plakatid, mis üles panna kauplustesse, koolidesse, vaksalitesse jne. — Kõik need tutvustusviisid peaksid meilgi olema tarvitatud ohtramalt ja oskavamalt kui praegu.

III. Kuid kirjastuste poolt juhitud reklaamiga peaks käima kõrvu ka võimalikult suur kirjanduse propaganda kõigi kirjanduseharrastajate isikute ja asutuste poolt.

1) Muidugi on ka siin jälle suurim tähendus ajalehel (ajalehtede tutvustusartiklite mõjul on, hiljuti Saksas tehtud ankeedi andmetel, mäletatavasti ostetud umbes pooled kõigist ostetud raamatuist). Oli juba öeldud, et sarnased ajalehe „arvustused“ ei tarvitsegi olla kesteab kui põhjalikud analüüsid ja hinnangud, vaid lihtsalt tutvustused ja soovitusel, mida võib valmis kirjutada ka iga mitte-spetsialist. Nii on see näit. Soomes, ja kuigi teinekord kuidagi ei tahaks leppida selle liiga heatahtliku reklaam-arvustusega, millega nii üsna nõrgadki tööd üles puhutakse, ei saa ometi salata, et muu seas just ka nendel suur osa on selles, kui isegi väikeses Soomes kirjanduse ostmine siiski on nii üllatavalt suur (vahel isegi mitu trükki aastas!). Ning lõpuks on ju siiski vaja mees pidada, et isegi keskmise väärtusega teos annab tavalisele lugejale (ja nende jaoks on ajalehe-arvustus!) veel küllaltki palju, harjutab teda lugema ja ostma, suurendab kirjastuskapitali jne. Pealegi ei tarvitse ka heatahtlik ja soovitav arvustus sugugi vaikida puudustest!

Kuid vist kuskil kultuurmaal pole asi ses suhtes nii nõrk kui viimaseil aastail Eestis! Mitte üksi see, et meie ajalehe-arvustused tahavad liigselt kompetentsed olla ja oma üleolekut näidata ja seepärast tihti isegi üsna kordaläinud teosed kõigiti püüavad maha teha (teinekord on küll ka just sarnastel liialdatud mahategemistel oma vastupidine mõju!) — kuid hullem on see, et neidki arvustusi lihtsalt ei

ilmu! Kuidas võiks kujutellagi, et näit. Soomes nii paljud algupäraseidki teosed, rääkimata tõlkeist, ajakirjanduse poolt lihtsalt surnuks vaigitakse! Ja seejuures teeb see ajakirjandus veel näo, nagu oleks temagi kirjanduse sõber ja püüaks aidata tema levitust! Tegelikult aitab ta seda ainult sellega, et vastu võtab toimetusele saadetud priieksamplari! Ometi pole ju need saadetud mitte ainult toimetusele tutvustuseks, vaid toimetuse kaudu rahvale. Ainult oma kirjas-tusel ilmunud raamatuile jätkub meil rohkem tähelepanu ja ainult autori isiklik sõber või eriline vaenlane näib meil veel olevat see, kes arvustust kirjutab. Tõlkekirjandus, olgu ta nii väärtuslik kui tahes — seda ei nähta peaaegu üldse!

Ennem oli meil kena komme, et vähemalt enne suuri pühi ja aasta lõpul, jõulu eel, ajalehed andsid kokkuvõtlikud soovitatavad ülevaated tähtsamast turul olevast kirjandusest. Viimasel paaril aastal on ka need kuivanud üsna lühikeseks või jäänud lihtsalt ära. Kirjandust võib olla ilmunud kas kuigi palju ning head, ta hallitab, kus ta on, lai hulk ei teagi ta olemasolust! Ja ometi on samal ajakirjandusel nii palju aega, nii palju ruumi, nii palju energiat kõige tühisemate asjade jaoks, mitmete veergude, vahel otse mitmete lehekülgede kaupa — näiteks, demoraliseerivate kohtuprotsesside jaoks. Tõepoolest, kui tahetakse tõsisemalt tööle hakata meie kirjanduskultuuri päästmiseks ja tõstmiseks, siis peab esijoones küll nõudma, et muutuks ajakirjanduse suhtumine sellesse.

2) Kahtlemata oma mõju on ka hariduslike seltside kõnedel ja aasta-ülevaateil, mis samuti viimasel ajal on ikka enam soikunud. Oieti peaks viimaseid korraldama mitte üksi Tartus, nagu vist seni, vaid igas linnas kohalikkude seltside poolt.

3) Meil on igasugused muud „päevad“ ja „pühad“ — miks ei peaks meil siis olema vahel ka „kirjandusepäevad“, kus üle maa tutvustus- ja kihutustööd tehakse kord ka selle kultuuriala heaks, mis on rahvuskultuuri üks tähtsaim! Need võiksidki välja kujuneda mingeiks vaimlismaiks „kultuuripühadeks“, ühes kõige kaasaskäiva pühalikkuse ja pidulikkusega! Küll aga ei peaks see siis vist olema mitte kesksuvel, kus meeled küll värsked, aga vaim siiski pisut loid; siis mitte jaanipäeval, nagu meie uus kavatsetav kultuuripüha, vaid pigemini talve alul, vaimudekuul, enne jõulu, mitte väliselt kõige valgemaal, vaid kõige pimedamal ajal, kus enam kui kunagi on tarve sisemise valguse, sisemise elu, vaimlise elu järgi.

Nii on Soomes tol ajal juba mitu aastat korraldatud laiaulatuslik kirjandusenädal, tõsi küll, enam puht-äri-
liste sihtidega, kirjastajate poolt, vastavate kirjandusenäitus-
tega, igasuguse propagandaga jne., ning selle tagajärjed
kirjanduse müügi suhtes on tõesti olnud vägagi tähelepan-
davad. Meil on ka sellest siin-seal räägitud — tegelikult
askeldavad aga meie kirjastused ka tol kirjanduse suuremal
hooajal, enne jõulu, igaüks oma ette oma 20%-liste vekslit-
tega ning pole ikka veel jõudnud korraldada mingit ühist
aktsiooni oma kauba paremaks levituseks.

Peale muu olgu siin meelde tuletatud veel erakordsed
kirjanikkude isiklikud ringreisid, kui ka üldisemad pro-
pagandalenõud üle maa, ühes vastavate iluluge-
mistega, võimalikult isegi ühes valitud rändava kirjan-
dusenäitusega jne. Üldse peaks kirjanduse näitlikule
tutvusele enam rõhku pandama, nagu juba ostja psühholoo-
giast võib järeldada. Meie ainus sümpaatlik algatus, sar-
nast alalist kirjanduslikku näitust luua, „Sõnavara“ poolt, on
jäänud kitsaisse piiridesse.

4) Kuid ka vanema kirjanduse elustamiseks ja kirjan-
dusloo vastu suurema huvi äratamiseks võiks enam teha.
Akadeem. Kirjandusühingu poolt korraldatud Kreutzwald-Jann-
sen-Koidula mälestusnäitus oli midagi sarnast. Selle puhul
algatati prof. Kõpu poolt küsimus, kas mitte ei saaks ellu
kutsuda ka midagi sellesarnast kestvamutki ajaloolist näitust
mingi kirjandusliku muuseumi kujul (või ka E. Rahva
Muuseumi eriosakonnana), kus eriti koolinoorsugu võiks
tutvuda elavamalt ja vaateõpetuse printsiibile vastavamalt
selle kirjanduse algkuju ja nende mineviku-kirjanikkude
ligema isiku ja teotsusmiljööga, mida nad koolis õpivad.

5) Üldse aga peaks eriti kooli kaasa aitama mitte üksi
kirjanduse õpetuseks, vaid ka kirjanduse propagandaks.
Vaja on, et juba varakult harjutaks tundma huvi oleviku
kirjanduselu vastu ja ühtlasi ka kohustust selle ostmi-
seks. Siis vahest tekib ka meil aja jooksul enam sar-
nast intelligentsi, kes paljast kohusetundest oma väikese
rahva ja selle kirjanduskultuuri vastu hangib endale võima-
likult raamatuid isegi siis, kui tal endal neid aega ega suu-
remat huvi pole tarvitadagi. Sarnase intelligentsi rohkuse
tõttu väärivad järeletegemist eriti Skandinaavia väikerahvad,
kus Soomes näit. ainult nii on võimalik olnud välja saada
sarnased mitmetuhande-leheküljelised hiiglateosed, nagu
„Entsüklopeedia“, „Oma Maa“, „Maailma ajalugu“ jne.
Levituseks on seal eriti praktiseeritud ettetellimuste
kogumist ja raamatute ilmutamist väikeste annete kaupa,

mis kergemad osta. Meil ei ole seni nähtavasti viitsitud seda palju proovida — ja teiselt poolt ka just ettetellimuste mittetäitmise läbi seltskonna usaldust nende vastu vähendatud, selle asemel et seda propageerida ja enamsoodustustega sisse harjutada. Siingi jälle, nagu kogu levitusasja korralduses, on eriti takistanud nähtavasti see, et meil kirjastusi liiga palju ning seetõttu ükski neist pole küllalt soliidne, usaldatav ja asjatundlikumalt juhitud. Nii ei jõua neist ükski teha ka korralikumat reklaami ega ole lugejal mingit kontsentreeritumat ülevaadet sestki vähesest kirjandusest, mis meil müügil. Ka „E. Kirjanduse“ lisana ilmuv e. raamatute üldnimestik, nii huvitav kui ta muidu ongi, ei rahulda ses suhtes: ta on enam kirjandusteaduse, mitte propaganda ja levituse jaoks. Vaja aga oleks kokkuvõtlikku jooksvat tutvustusnimestikku, kus raamatud sisu järgi korraldatud ja kus vähemalt mõned tähtsamad neist oleksid ka ligemalt iseloomustatud. Peab siis ikka jälle mõtlema mingile muule sellekohasele perioodilisele väljaandele, kuigi sellekohased katsed on seni ebaõnnestunud — põhjuseks pisikirjastuste ainelise jõu puudus ja halb korraldus.

*

Oleme siin peale kultuurpoliitiliste põhimõtete meelde tuletanud ka rea praktilisemaid võimalusi ja ülesandeid, eriti kirjandusepropaganda alal. Et nad aga teoks saaksid, seks on vaja algatusi — ja tegijaid, tegijaid! Viimaseid leida on ju ikka peaasi. Loodame siiski, et ka neid praegu juba meil peaks leiduma. Meie 4000-hingeline üliõpilaspere võiks siin omalt poolt paljugi ära teha, kirjandusõhtute jne. korraldusest ja ettekannete pidamisest peale kuni lihtsalt raamatute müümiseni oma ümbruskonnas. Kui üliõpilased nii palju on ära teinud rahvusliku propaganda, vanavara korjamise, karskustöö jne. alal, miks ei võiks nad seda vahel teha ka kirjanduse propagandaks ja levitamiseks — kui ainult kord on aru saadud asja tähtsusest ja eriti selle vajadusest praegusel kriisiaastail. Maakondlikud üliõpilaskogud võiksid omale siin leida uue tegevusala.

Aga ka kirjanduslikud ja üldhariduslikud organisatsioonid ja kõik haridustegelased, eeskätt õpetajad, peaksid kord vähemalt seda küsimust tõsiselt võtma.

Iseäranis ootame seda aga neilt, kelle kätte on usaldatud võim ja kohustus meie kultuurpoliitikat juhtida — Haminis ja Riigikogus!

Kindlam põhimõte, et rahvahariduse alal enam tähelepanu pööratakse raamatule ja raamatukogudele!

Ja suuremad krediidid kirjastamise toetuseks! — see abinõu aitab siiski kõige kiiremalt. Ja selleks peab jätkuma jõudu meie rahvuslikus majapidamises!

Kui ainult seal mõistetakse: siin on tegemist meie ihatud rahvuskultuuri ühe kõige tähtsama alaga, ka siin tuleb meil näidata, kordame veel, kas Eesti jõuab saada tõesti iseseisvaks kultuurriigiks või ei!

Kui käesolev kirjutus ses sihis vähegi aitab aktiivsemaid mõtteid äratada ja tegudele juhatada, vähemalt täiendavat arvustustki esile kutsuda, siis on ta pretensioonid rahuldatud.

10. IV. 25.

Aug. Anni.

Veel kord A. Roose seletusest Ed. Wilde ja E. Kirj. Seltsi vahekorras.

A. Roose on nähtavasti pahandanud minu tähendus („Eesti Kirjanduse“ s. a. 5. numbris), et see on kirjanduslik klats, kui ta kirjutas, et Eesti Kirjanduse Seltsi auhinna-toimkonnas, kes Wildele „toetusraha“ määras, ühel Wilde vastu „isiklik viha“ olnud.

Nüüd ütleb A. Roose („Eesti Kirjanduse“ samas numbris, vastuses minu kirjutusele), et see ei olevat sugugi klats, vaid olevat minu kirjast V. Reimanile väija võetud, seega siis kindel kirjalik tõendus. See „tõendus“ minu kirjas käib A. Roose oma tsitaadi järele järgmiselt: „Luiga on Wildega isiklikult kokku põrganud ja mulle näib, et tema oma džentlmenlikkust nüüd temale auhindamises näidata tahab.“

A. Roosele tahaksin selle tsitaadi puhul meelde tuletada, et sellest veel küllalt ei ole, kui dokumente tsiteerida osatakse. Neid peab ka hinnata osatama. See minu kirjast võetud tsitaat ei tõenda poolegi, et dr. J. Luigal Wilde vastu auhinna mõistmisel „isiklik viha“ olnud. Ma ei mäleta mitte enam läpsalt, missugusest „kokkupõrkest“ J. Luiga ja E. Wilde vahel minu kirjas juttu oli, umbes mäletan, et neil mingisugune kirjanduslik lahkarvamine oli. Seesugune lahkuminev kirjanduslik arusaamine aumeeste vahel ei jäta ometi mingit „isiklikku viha“ järele. Ja just seda olen ma Reimanile saadetud kirjas ütelnud, kui ma arvasin, et J. Luiga, igasugusest kibedustundest oma džentlmenlikkuse tõttu loobudes, vahest kergemini auhinna poole on kaldunud, kui ta ehk muidu oleks seda teinud. Sest see märkus — pidagu hr. Roose meeles! — ei käinud mitte „toetusraha“, vaid „auhinna“ määramise kohta. Ja mis see siis muud on kui „kirjanduslik klats“, kui keegi arvustaja „kokkupõrkest“ ja selle tagajärjel „džentlmenlikkusest“ ilma pikema jututa kirja paneb „isikliku viha“ ja selle „isikliku viha“ põhjal „auhinna“ asemel laseb „toetusraha“ määrata. Klatsi iseloom on just see, et öeldud sõnadele ühelt teisele üleandmisel midagi juurde lisatakse või sealt midagi ära jäetakse, mis asjale üsna teise tähenduse annab. Ja seda olete Teie, hr. Roose, minu kirjast võetud lausega teinud. Ma ei saa siin midagi parata, kuid võin Teid vahest ainult vabandada Teie vilumatuse pärast kirjandusepõllul.

A. Jürgenstein.

Killud ja dokumendid.

Mõned mälestused ärkamisajajärgust.

Ajajärgust, mis ulatub enam kui 50 aastat tagasi, on mul paar juhtumust meelde jäänud, mis sel ajal ei saanud avalikkusesse tungida, nüüd aga huivitust veel küllalt pakuvad, et nendest rääkida.

Heitlemine tolle aja junkrute ülevõimu ja intriigidega rahva ühendamise ja tema vaimlise ning majandusliku vabanemise vastu oli üliraske, sest nende ülevõimu toetajaks olid tolleaegsed Vene seadused ja tsaari-aegsete tsinovnikute kantseleid, kes hoovi-intriigide mõjul kõigis Läänemere kubermangude rahvuseküsimustes nende huvides ja kasuks pidid talitama. Oli ju sel ajal saksa võim ja mõju tsaari õue-ringkondades kõige suurem. Selle tagajärjel olid Läänemere mail nii kindralkubernerideks, kubernerideks kui ka õpekonna-kuraatoriteks tavaliselt balti mõisnikusoo liikmed või nendemeelsed. Tolleaegseil rahvategelastel tuli nii siis igal puhul nende üleolevat jõudu ja mõju arvestada. Igal pool, kodus ja Peterburis, oli nende takistav ning tagasikiskuv mõju valitsusasutustes tunda ja karta.

Siiski oli „Vanemuise“ lauluseltsi eestseisusel oma presidendi kaudu korda läinud peale esimese laulupeo ka teise laulupeo luba nõutada ja laulupeo-komitee moodustada, mille juhatajaks automaatselt seltsi tolleaegne president isa Jannsen pidi olema. Oli ju tema ühes teistega eesti rahva ühendamise mõttel ning sihil „Vanemuise“ seltsi asutanud, kes juba esimesegi üldise laulupeo ärapidamise algatajaks sai ja kulude riisiko oma kanda võttis. Nagu esimese, nii oli muidugi ka teise laulupeo ettevalmistamine junkrutele ning vaimulikkudele üpris vastumeelt. Rahva kogumise puhul ei tohtinud mingil kombel peo eesotsas olla eestlane, sest see oleks venelaste ja Vene valitsuse silmis lasknud läbi paista, nagu ei oleks rahvas enam saksa junkrutest koosneva n. n. „Landesvertretung'i“ käes ning käpa all ja nagu hakkaks rahva kohta kaduma saksa meeste mõju ja võim, mille paistust junkrud Peterburis, nimelt õue-ringkondades kõige hoolega püüdsid alal hoida. Nende poolt oli seatud siis I laulupeo komitee presidendiks üles vaimulik, Tartu-Maarja kirikuõpetaja praost A. H. Willigerode. II laulupeo komitee esimehe kandidaadiks seati Tartu linnapea G. v. Oettingen. Ja sellest ajast peale katsuti kõiksuguste intriigide ja alatute surveabinõude tõttu J. V. Jannseni peale mõjuda, et see vabatahtlikult komitee esimehe kohalt lahti ütleks, tähendab, Oettingeni kõrval ei kandideeruks.

Kõige tooremate terroriserimisabinõude sekka isa Jannsen'i laulupeo-ettevalmistamise ajajärkudel kuuluvad kaks juhtumust.

Olid parajasti esimese laulupeo ettevalmistuse kavatsused käimas. Ühel päeval vara hommikul Tiigi tänavale välja astudes leidsime, et maja esisein oli üleni tõrvaga ära määritud ja sinna poole kuni jala pikkuste tõrvtähtedega järgmine lause kirjutatud: „Dem Leiter des Gesangkomitees dies als Präsent.“¹⁾ Saksakeelses lauses vigu ei olnud. Tõrva ja kirja kaapis kojamees jalamaid maha ning maja f:ont lubjati värskelt üle, ja nii jäi see alatu tegu rahval ja publikul teadmatuks, sest et nii vara hommikul vaikes Tiigi uulitsas pealtnägijaid vaevalt leidis. Politseile ülesandmine jäi tegemata juba sel põhjusel, et sellest mingit selgitust loota ei olnud, — oli ju muidugi ka politsei „Landesvertretung'i“ mõju all. Politseimeistriks oli tol ajal keegi vanahärra, nimega Jannau.

1) Laulupeo-komitee juhatajale see kingituseks.

Ka ajalehtedes mingit teadaannet ei ilmunud, ja kelle käe läbi see alatu tegu toime on pandud, on siamaale teadmata, aga tema initsiaatorite kohta ei olnud tol ajal kahesugust arvamist. „Landesvertretung“i kõige kavalamad ning väledamad esindajad ja käsutäitjad Tartus olid tol ajal keegi H. v. S. ja mainitud praost Willigerode. Neid pidasid kõik, kel asjast teada, asja organiseerijaiks. Isa Jannsen aga hakkas viimati kartma, et need isikud oma alatute abinõudega kogu laulupeo nurja ajavad, linna seltskonna-ringe üles hässitades kui ka peo kordamineku eeltingimusi ja alust urgitsedes ning õonestades, mis nimelt korterite muretsemise suhtes õige hädaohtlikuks võis välja areneda, sest et ju majaomanikud sel ajal enamasti sakslased olid; ta astus laulupeo-komitee presidendi kandidaadi kohalt tagasi ja presidendiks valiti praost A. H. Willigerode.

Kui aga Tartus teise laulupeo ettevalmistamisele asuti, pandi isa Jannseni vastu teine terroristlik akt toime. Ühel ööl, nii kella ühe-kahe paigu, kostis Tiigi uulitsal revolvrüpaug ja kuul lendas aknaluugist ning ruudust läbi isa Jannseni pea kohalt mööda tema töötoa seina sisse, kui ta oma kirjutuselaua juures hilja ööl parajasti veel töötas. Niisama kui eelmainitud teo jälile ei saadud, jäi ka selle terroristliku tembu toimepanija isik teadmatuks. Algatus aga tuli kahtlemata neistsamust allikaist, kes ka majaseina tõrvajad olid palganud, ja seekordki jäi asi politseile üles andmata ning avalikkuse ette toomata — isa Jannseni eluvaate tõttu: „rahu kosutab, vaen kaotab“. Ja kui palju olekski tol ajal neid olnud, kes kaasa oleksid tunnud või süüdlasi tabada aidanud, — Tartus vahest mitte ühtegi... Mineviku uurijate ülesandeks jääb seda asjalugu võibolla mingil teel selgitada.

Igatahes on mõlemad juhtumused iseloomustavad tol ajajärgul valitsenud isesugusest mõjuavaldamise vaimust ning abinõudest.

Willigerode marssis siis nüüd pidurongi eesotsas pidujumalateenistuse-paigale toomivaremete lähedasse orgu, taktikepp käes, mille ümber Preisi värvides lint oli mähitud, millega ta seal ka ühiste koraalilauludele takti löi. Jesuiitlikumat, rahva tundmust haavavamast ja tema viha provotseerivamat võtet on raske välja mõelda. Ja see oli vaimulik, mees, kes kantslilt rahvast oli armastusele ning rahuvaimule juhatamas. Saksa marurahvuse vaim ning huvi seisis tal määramata kõrgemal kui see vaim ja püüe, mis evangeelium talle kohuseks tegi.

Säherdust vaimu on tolle-aegsed isad oma meie-aegsetele poegadele pärandanud. Muu seas tõendavad meile seda ka hiljuti ilmunud J. Kõpu Eesti Üliõpilaste Seltsi ajaloos I 1870—1905 (Eesti Üliõpilaste Seltsi kirjastus, Tartus 1925. a.) Eesti korporatsiooni „Vironia“ asutamise vastu sakslaste poolt toimepandud intriigid ja alatud abinõud (v. lk. 54 jj.), „Neue Dörptsche Zeitung“i kuulutus 22. okt. 1881 nr. 245 jne. See on see vaim, mis Saksa keisri Wilhelmi pataljone meile kaela juhatas okupatsiooni näol; seesama vaim ajas meile kaela landeswehri ja kavatses meie rahvast ta kodukolletelt välja ajada ning meie isamaad Preisi sõduritega koloniseerida. Jumala abiga ja meie patriootiliselt tublide sõdurite ennast-ohverdava vaimu jõul on see kibe karikas meist mööda saadetud ja me oleme välja arenenud rahvaks, kes ise oma saatust määrab ja juhib. Aeg andis arutust.

E. Jannsen.

1925. a. alul ilmub trükkist

Eesti õigekeelsuse sõnaraamat.

(„Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu“ II täiendatud ja parandatud trükk). I köide: A—M. Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne.

E. K. S. kirjastus. Umbes XXIV + 550 lhk. Hind 400 mk.

„Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat“ antakse välja ka h e s köites, et võimaldada juba nüüd tema osalist tarvitamist neile, kes seda soovivad, sest kogu raamatu ilmutamine nõuaks veel pikemat aega ja teose I trükk, „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat“, on ammu juba müügil otsas. Samadel põhjustel on juba 1921. a. algkündest saadik avatud „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu“ ettetellimine poognakaupa Nimelt igale ettetellijale, kes saadab Eesti Kirjanduse Seltsile kas otseteed või tellimiste vastuvõtja raamatukaupluse kaudu raamatu ligikaudse hinna (arvates 10 mk. iga 16-leheküljelise trükipoogna eest), saadetakse postiga koju kätte kõik raamatu või raamatuosa ilmunud ja ilmuvad poognad, viimased paarikaupa, kohe peale nende äratrükkimist. Kuna kogu teose suurus on kaalutluse järgi umbes 70 trükipoognat (kumbki köide umbes 35 poognat), siis tuleb seniseil tellijail, kes maksid tellimisraha ette 40 trükipoogna eest (400 mk.), veel Seltsile juurde maksa 300 mk., kui nad soovivad, et neile poognate kojusaatmine jätkuiks. Neil, kes ostavad teose I osa köidetult ja soovivad tellida ilmuma hakkavat II osa, tuleb siis vastavalt raha ette saata 35 trükipoogna eest, s. o. 350 mk. Kui aga raamatut peaks ilmuma enam kui 70 poognat (1120 lehekülge), tuleb ettetellijal lisapoogna eest pärastpoole juurde maksa 10 mk. Saatekulud võtab E. K. Selts oma kanda.

Seltsi liikmemaksu suurus: 1918. ja 1919. aastal à 5 mk., 1920. aastal — 25 mk., 1921. ja 1922. aastal à 50 mk., 1923 ja 1924. aastal — 100 marka. Eluaegne (ühelikordne) liikmemaks 2000 marka.

Kuukirja Eesti Kirjanduse

1925. a. tellimishind 300 marka.

Tellimisaadress: Eesti Kirjanduse Selts Tartus.

Riia tän. 34. :-: Kõnetraat nr. 601.